

Dalia Gedzevičienė

Lietuvos teisės institutas

Ankštoji g. 1A, Vilnius LT-01109, Lietuva

Tel.: + 370 61 267 132

El. paštas: daliacern@yahoo.com

Moksliniai interesai: metaforų tyrimai, mokslinių darbų kalbos ir stiliaus normos

METAFORINĖ RIBŲ IR RIBOJIMŲ KONCEPTŲ RAIŠKA TEISĖS MOKSLO DARBUOSE

Straipsnio tyrimo objektas – metaforinis RIBŲ ir RIBOJIMŲ konceptualizavimas teisės mokslo darbuose. Tyrimo problema – nevienareikšmis šių metaforinių pasakymų vertinimas kalbos normos atžvilgiu. Taikant semantinę ir konceptualiąją analizę nustatyta, kad dažniausiai netiesiogiai, metaforiškai ribos (tikslų sritis) teisės mokslo darbuose nusakomos pasitelkus patalpos dalių (ištakų sritis) – lubų ir slenksčio – konceptus. Socialinės apsaugos ir šeimos teisės klausimus nagrinėjančiuose darbuose LUBOMIS įvardijama viršutinė mokėjimų riba ir taip realizuojama konceptualioji metafora SOCIALINĖS APSAUGOS SISTEMA YRA PATALPA. Tuose pačiuose darbuose SLENKSČIU įvardijama žemiausia gyventojų pajamų ir turto riba, nuo kurios pradedamos taikyti tam tikros socialinės priemonės. Taip pat SLENKSTIS minimalios teisės pažeidėjo pajamų ir turto ribos reikšmė vartojamas kalbant, kai būtinas atskaitos taškas, nuo kurio pradedama taikyti ar netaikyti tam tikra sankcija. Taigi metaforiniais pasakymais su žodžiu SLENKSTIS realizuojama konceptualioji metafora MATERIALINĖ (GYVENTOJO, TEISĖS PAŽEIDĖJO) PADĖTIS YRA PATALPA. Nors tiek lubų, tiek slenksčio aptartos perkeltinės reikšmės susiformavo dėl svetimų kalbų atitinkamų žodžių platesnės semantinės struktūros poveikio, vis dėlto SLENKSČIO vartojimas ribos reikšmė žodynuose užfiksuotas kaip teiktinas, o LUBOS naujaja reikšmė vertinamos kaip semantizmas ir rekomenduojamos tik laisvojo stiliaus tekstuose.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konceptualioji metafora, metaforos funkcijos, perkeltinė reikšmė, teisė, kalbos norma.

1. Metafora moksliniame tekste: teorinės tyrimo prielaidos

Apibendrinant šiuolaikinių metaforos tyrimų rezultatus, galima teigti, kad metafora moksliniame tekste gali atlikti mažiausiai tris funkcijas – nominacinę, komunikacinę ir aiškinamąją.

Dalis kalbinių, arba kalbos, metaforų, dar vadinamų *mirusiomis*, atlieka nominacinę funkciją, užpildo leksines kalbos sistemos spragas. Kuriantis teisės terminai ir siekiant įvardyti tam tikrus teisinius

santykius, objektus ir pan., buvo sukurta specializuotų pasakymų, terminų, kurių daugumos susidarymo principas yra metaforinis perkėlimas, pvz.: *traukti atsakomybėn, (iš)kelti bylą, atimti gyvybę, atimti laisvę, priimti įstatymą, pateikti kaltinimą, užtraukti baudą, sulaužyti priesaiką, remtis nutarimu, (atsakomybę) sunkinanti ar lengvinanti aplinkybė, sunkus nusikaltimas, teisinė neliečiamybė, ginti kaltinamąjį ir t. t.*

Bet koks tekstas yra universali adresanto ir adresato komunikacijos forma bei atlieka

poveikio funkciją (Bitinienė 2013: 39–40). Metafora – viena iš efektyvių mokslinio teksto komunikacinių priemonių. Siekti pragmatinio tikslo – informuoti adresatą, įteigti jam savo poziciją – leidžia ekspresinė, emocinė ir vertinamoji metaforos galios. Bene akivaizdžiausiai komunikacinė metaforos funkcija realizuojama individualių, tikslinių metaforų pavartojimo atvejais, pvz., viename žinomo Lietuvos kriminologo Gintauto Sakalausko straipsnyje, kalbant apie Lietuvoje vis griežtėjančią baudžiamąją politiką, plėtojama metaforinė griežtų bausmių ir atšiauraus klimato paralelė: „Baudžiamasis klimatas Lietuvoje tampa labiau atšiauresnis <...> Tokie pakeitimai toliau didina griežtėjančio baudžiamojo persekiojimo „išalą“ (TMD).

Aiškinamoji metaforos funkcija labiau būdinga mokslo populiarinamiems ir didaktiniams darbams, kuriuose ji gali būti vartojama edukaciniais bei pedagoginiais tikslais. Metafora gali padėti suvokti, išmokti ar įsiminti teoriją, taip pat ji pasitelkiama ir aprašant metodus (Hoffman 1980: 410), taigi metafora padeda menčiau pasirošusiam adresatui prieinama forma išaiškinti sudėtingą idėją (Чудинов 2003).

Vietoj tradicinio metaforų skirstymo į gyvasias (poetines) ir mirusias (kalbos) šiandien labiau pabrėžiamas nevienodas metaforiškumo (arba metaforizacijos) laipsnis (Gudavičius 2013: 73). Hipotetiškai galima teigti, kad yra tam tikra koreliacija tarp metaforos funkcijų diskurse ir jos raiškos kalboje (metaforinių pasakymų) metaforizacijos laipsnio – intensyvumo. Konceptualiųjų metaforų, kurių raiška tekste yra tikslinės, „gyvosios“ metaforos, diskurse vienu metu gali atlikti ir nominacinę, ir komunikacinę bei kitas funkcijas. O konceptualioji metafora, kurios raiška tėra mirusios metaforos, tad ir metaforizacijos laipsnis labai silpnas, diskurse dažniausiai

atlieka tik nominacinę funkciją (pvz., tokią funkciją moksliniame tekste atlieka metaforiški terminai), ir apskritai iš tokių pasakymų nustatytas konceptualiausias metaforas vadinti *konceptualiosiomis* galima tik sąlygiškai.¹

Žvelgiant iš kognityvinio požiūrio taško ir apibendrinant išvardytas funkcijas metafora moksle visų pirma traktuotina kaip mokslinio pažinimo, konceptualizavimo instrumentas, dviejų – juslėmis labiau pažįstamos, konkretesnės ir abstraktesnės, juslėmis menčiau pažįstamos – sferų sąveika.

Kognityvistai pabrėžė, kad metafora pirmiausia yra ne kalbos, bet mąstymo

¹ Vadinamųjų kalbinių, arba konvencionalių, metaforų visumą kognityvistai diferencijavo kaip nevienodai produktyvią medžiagą konceptualiosioms metaforoms rekonstruoti, pavyzdžiui, tokie metaforiniai pasakymai, kaip *laikas ateis, mes konstruojame teoriją, iššvaistytas laikas, atakuoti idėjų*, yra sisteminių metaforinių konceptų reprezentacija, konceptų, kurie struktūroja mūsų mąstymą ir elgseną. Šie posakiai yra „gyvi“, nes tai ir yra „metaforos, kuriomis mes gyvename“. O štai tokie metaforiniai pasakymai, kaip *kopūsto galva, stalo koja ir kalno papėdė*, yra nesisteminiai ir izoliuoti (nes kalboje nėra *kalno galvos* ar *pečių* ir pan.), nors teoriškai iš jų irgi galima rekonstruoti konceptualiausias metaforas, pvz., *Kalnas yra Žmogus*, tačiau jos neatlieka jokio bent kiek svarbesnio vaidmens mūsų konceptualiojoje sistemoje. Pasak George'o Lakoffo ir Marko Johnsono, būtent pastarosios metaforos ir nusipelno būti vadinamos „mirusiomis“ (plačiau žr.: Lakoff, Johnson 1980: 54–55). Matyti, kad G. Lakoffo ir M. Johnsono koncepcijoje *mirusi metafora* nėra *kalbinės metaforos* sinonimas (kaip daugelyje šiulaikinių mokslo darbų), o tam tikra kalbinės metaforos atmaina.

Kita vertus, negalima visiškai nuneigti mirusių metaforų, dabar teatliekančių tik nominacinę funkciją, kognityvinės prigimties. „Nominacinė metafora ir kasdieninėje, ir mokslo kalboje geriau tinka, negu koks naujadaras. Naujas žodis naujo reiškinio nepaaiškina; tik jau kalboje turėtas ir kitus dalykus vadinęs ar apibūdinęs žodis gali atskleisti jo esmę. Mat mūsų vaizdiniai apie du metafora susietus dalykus veikia vienas kita, asocijuojasi. Taip nauja suvokiama per seną.“ (Marcinkevičienė 1994: 78). Kai kuriuose mokslo darbuose, kalbant apie nevienodą metaforizacijos laipsnį, pasitelkiama *leksikalizacijos* sąvoka ir išskiriamos tikrosios metaforos, iš dalies leksikalizuotos metaforos ir visiškai leksikalizuotos metaforos (Ritchie 2013: 12–13).

reiškinys. Kalba tik atspindi metaforinių konceptų sistemą, kuri struktūroja mūsų mąstymą ir veiklą (Lakoff, Johnson 1980: 3–4). Metaforinių konceptų išraiška kalboje yra metaforiniai pasakymai. Metaforos struktūra yra dvilypė, kognityvistų ji traktuojama kaip ištakų srities (angl. *source domain*) požymių perkėlimas tikslo sričiai (angl. *target domain*) (Lakoff 1992: 245). Ištakų sritis – tai žinios apie reiškinių ar objekto savybes, kurios yra pažįstamos iš jo fizinės ar kultūrinės patirties. Tikslo sritis dažniausiai yra jusliškai nepatiriamo daikto ar reiškinių konceptas (Toleikienė 2013: 153). Kalbos lygmenyje šis jusliškai nepatiriamo objekto konceptas (tikslų sritis) nusakomas ištakų sričiai priklausančio ir labiau žmogui pažįstamo objekto leksika.

Kognityvizmo pradininkai į metaforą žvelgė remdamiesi dviejų lygmenų požiūriu: metafora kalboje ir metafora mąstyme. Vėliau Gerardas Steenas esamą modelį išplėtė iki trijų lygmenų: metafora kalboje, mąstyme ir komunikacijoje. Pasak G. Steeno, skirtinguose diskursuose metafora atlieka skirtingas funkcijas, pavyzdžiui, ji gali būti žaidybinis, pramoginis elementas literatūroje, informatyvi – žiniuose ir mokslo srityje, įtikinama – reklamoje, politikoje ir moksle, pamokoma – švietimo srityje (Steen 2008: 214).

Šiame straipsnyje remiamasi pagrindiniais kognityvinės metaforos sampratos teiginiais ir taikoma konceptualioji analizė – iš teisės mokslo darbų išrinkti metaforiniai pasakymai ir rekonstruotos konceptualiosios metaforos, kurių tikslo sritis – *ribų* ir *ribojimų* konceptai. Antrasis straipsnio tikslas susijęs su siekiu įvertinti šių konceptualiųjų metaforų kalbinės raiškos norminimo principus, tam pasitelkta semantinė analizė, kurios viena iš atraminių sąvokų yra *reikšmė*. Taigi metaforinės konceptualizacijos

lygmeniui tirti pasitelkiama *koncepto* sąvoka, o kalbinės raiškos lygmeniui – *reikšmės* sąvoka. Konceptas yra platesnis mentalinis darinys, nei kalbos vienetų reikšmės, kurios aktualizuoja tik atskirus koncepto aspektus, žodžio reikšmė – aktualizuojama koncepto dalis (Gudavičius 2007: 139), tačiau svarbiausia tai, kad konceptų elementai tarpusavyje susiję semantiniiais ryšiais.

Kalbos sistemoje daugiareikšmis žodis turi vieną pagrindinę tiesioginę reikšmę ir šalutinę ar keletą šalutinių, kurios gali būti tiek tiesioginės, tiek perkeltinės. „Šalutinės reikšmės <...> susidaro dėl dviejų priežasčių: 1) kai reikia pavadinti kokius nors naujai atsiradusius objektus, kurie yra arba kuo nors panašūs į jau pavadintą tam tikru žodžiu dalyką, arba su juo susiję koku nors loginiu ryšiu; 2) kai reikia emociniu požiūriu neutralų kokio nors dalyko pavadinimą pakeisti vaizdingu, tam tikrą emocinį vertinimą nusakančiu žodžiu. Reikšmės, susiformavusios dėl pirmosios priežasties, yra tiesioginės, nes teturi pavadinamąją (nominacinę) funkciją, o antrojo tipo reikšmėmis pavartoti žodžiai atlieka dvejetainę – nominacinę ir emocinę-ekspresinę – funkciją“ (Jakaitienė 2005: 91–92). Tačiau būtina patikslinti, kad ir dalis pirmosios grupės šalutinių reikšmių, prie kurių žodynuose nėra žymos *prk.*, yra susidariusios dėl metaforinio reikšmės perkėlimo. Tai jau minėtos mirusios metaforos, pvz., *butelio kakliukas*, *stalo ar kėdės koja*, *tinklo akis* ir t. t.

Kadangi teisės *mokslo* kalbos metaforika nėra bent kiek plačiau tirta, čia minimi reikšmingesni teisės kalbos metaforikos tyrimai.

Michaelis R. Smithas išskyrė keturias teisės metaforų kategorijas: (1) doktrininės metaforas, kurios tekste atlieka nominacinę funkciją, pvz., *motininė* ir *dukterinė*

įmonė, juridinis asmuo; (2) teisės metodo metaforas, pvz., *konstitucijos ar įstatymo dvasia* ir pan.; (3) stilistines metaforas, pvz., *Narkotikų platinimas yra Aidaho bendruomenių korozija*; (4) erdvines metaforas, pvz., *žemesniosios ir aukštesniosios instancijos teismai* ir kt. (Smith 2007: 920–943). Piotras Twardziszas (2011) nagrinėjo komercinių sutarčių konceptualiąsias metaforas, pvz., *Bendrovė yra Asmuo*; *Bendrovė yra Laikina būtybė* ir kt. Paulis Thibodeau ir Lera Boroditsky (2011) atliko psicholingvistinį eksperimentą ir tyrė, kaip du skirtingi metaforiniai nusikaltimo ir nusikaltėlio konceptai veikia eksperimento dalyvių mąstymą. Sarah Armstrong (2009) rekonstravo Škotijos baudžiamojoje politikoje įsitvirtinusias konceptualiąsias *nusikaltėlio* metaforas. Stefanas Larssonas (2011) aptarė metaforos vaidmenį intelektinės nuosavybės teisėje.

Lietuvių mokslininkų darbų apie teisės metaforiką kol kas nėra gausu. Regina Koženiausienė (2005) nagrinėjo konceptualiųjų metaforų etinį aspektą Lietuvos advokatų kalbose, taip pat metaforą aptarė kaip vieną iš retorinių priemonių viešosiose teisininkų kalbose (2009). Inesa Šeškauskienė ir Julija Stepančuk (2014) analizavo metaforos funkcijas trijų JAV Aukščiausiajame teisme nagrinėtų baudžiamųjų bylų įrašų pagrindu. 2015 m. pasirodė pirmasis straipsnis, kuriame tiriamos lietuvių teisės *mokslo* konceptualiosios metaforos – tai Justinos Urbonaitės (2015) anglų ir lietuvių mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės tematika gretinamasis tyrimas.

2. Metaforinė *ribų* ir *ribojimų* grupė

Kaip šio straipsnio tyrimo objektas pasirinkta metaforinė *ribų* ir *ribojimų* konceptų (tikslų sritis) raiška teisės mokslo darbuose.

Ją aktualu tirti dėl to, kad ši metaforų grupė lietuvių kalboje atsirado skirtingu laiku – dalis gerokai anksčiau (*slenkstis*), o kita dalis (*lubos*) – maždaug prieš du dešimtmečius; kalbininkų požiūris nėra itin palankus antrosios metaforų dalies atžvilgiu. Tad šio straipsnio tikslas yra išsiaiškinti metaforinių *ribų* ir *ribojimų* konceptų paplitimą bei funkcijas teisės mokslo darbuose ir jų kalbinės raiškos vertinimo (ne)normos požiūriu pagrįstumą. Tiriamoji straipsnio medžiaga – teisės mokslo darbai (toliau ir – TMD), publikuoti Lietuvos teisės instituto 2013–2014 m. Palyginimui dar pasitelkti ir *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau ir – DLKT) bei žiniasklaidos tekstų duomenys.

2.1. *Riba yra Lubos*

Mokslo darbuose, kuriuose sprendžiami socialinio draudimo ir šeimos teisės klausimai, tam tikra nustatyta aukščiausia, viršutinė socialinio draudimo įmokų, išmokų ir pašalpų riba įvardijama kaip *lubos*, pvz.: „Lietuvos Respublikos socialinio draudimo įstatymai numato visų socialinio draudimo išmokų „lubas“ (TMD). „Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis įstatymas įmokų „lubas“ numato tik kelioms kategorijoms apdraustųjų“ (TMD). „Maksimalių motinystės (tėvystės) pašalpų „lubų“ mažinimas nuo 5 iki 4 draudžiamųjų pajamų dydžio yra pažeidžiantis Konstituciją“ (TMD).

Iš viso šia reikšme *lubos* nagrinėjamuose TMD pavartotos apie 30 kartų. Kad tai ne vien per porą pastarųjų metų atsiradusi nauja perkeltinė reikšmė, o jau dviejų dešimtmečių vartojimo tradiciją lietuvių kalboje turintis kalbos reiškiny, liudija *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* ir žiniasklaidos tekstų duomenys. Dalyje šių pavyzdžių, kaip ir TMD, įvardijami tam tikri socialinės apsaugos sistemoje nustatyti ribojimai,

pvz.: „O ar yra pensijos dydžio „lubos“?“ (DLKT 1995). „Kiek „Sodros“ biudžetas padidės panaikinus „lubas“, nuo kurių nebeskaičiuojamos įmokos socialiniam draudimui“ (DLKT 1999). „Ėmus taikyti vadinamąsias įmokų lubas, „Sodra“ turėtų trumpalaikių praradimų“ (delfi.lt 2014).

Žiūrint į dabartinės vartosenos pavyzdžių visumą matyti, kad *lubomis* įvardijami ne tik įvairūs socialinio draudimo priemonių ribojimai, bet ir apskritai maksimali kieno nors riba: dažniausiai – skaitinę vertę turinčių dydžių, kartais – ir abstrakčių dalykų, pvz., tobulėjimo, galimybių „lubos“ ir pan. Pvz.: „Ar tai reiškia, kad plaukimai jau pasiekė greičio lubas?“ (DLKT 1995). „Tuo tarpu „Kaunas“ [sporto komanda] jau, atrodo, yra pasiekęs savo galimybių „lubas“ ir stokoja naujų, gavių idėjų“ (DLKT 2004). „O būsto rinkoje trečiąjį ketvirtį sandorių augimas išsikvėpė ir panašiu, kad kuriam laikui pasiektos paklausos lubos“ (delfi.lt 2014).

TMD realizuojamas tik vienas naujosios perkeltinės (metaforinės) *lubų* reikšmės aspektas – *lubos* kaip socialinės apsaugos sistemoje nustatytų mokėjimų (įmokų, išmokų ir pan.) aukščiausia riba, nors apskritai vartosenoje įsitvirtinusi platesnė – kieno nors maksimalios (nustatytos ar įmanomos, galimos) ribos – reikšmė.

Iš tokių metaforinių pasakymų išryškėja teisės mokslo darbuose realizuojama konceptualioji metafora *Socialinės apsaugos sistema yra Patalpa*. Tikslų sferą šiuo atveju yra socialinės apsaugos sistema, o patalpa ir tam tikros jos dalys yra ištakų sfera. Konceptualioji metafora – tai dviejų sričių – konkrečiosios (ištakų) ir abstrakčiosios (tikslų) – sąveika. Ištakų sfera yra tikslų sferos modeliavimo pagrindas. Taip modeliuojant tikslų sferos struktūrą išsaugo ne tik ištakų sferos struktūrą, bet ir jos emocinį potencialą, tai suteikia pla-

čias galimybes komunikacijos metu veikti adresato emocijas ir valią (Чудинов 2003). Tad minėtos konceptualiosios metaforos raiška neapsiriboja vien įprastu pavadinimo perkėlimu (ribų įvardijimu lubomis), neretai tekstuose aktualizuojami ir kiti atributiniai ištakų srities požymiai, pvz.: „Be to, tokios žemos² šios išmokos „lubos“ neatitinka <...> reikalavimų“ (TMD). „<...> ministerija siūlo nuo kitų metų atstatyti 2009 metais nuleistas biudžetinėse įstaigose mokamų priedų lubas“ (delfi.lt, 2014).

Taigi konstatuotina, kad *lubos* nėra specifinis teisės terminas – veikia traktuotinas kaip finansų ar ekonomikos terminas, visuotinėje vartosenoje turintis gerokai platesnę reikšmę, antra, šio metaforinio pasakymo funkcija tekste neapsiriboja vien nominacija. Kai teksto adresantas ribas ar ribojimus įvardija lubomis, o ne tiesiogiai, dažniausiai adresatui siekia sužadinti tam tikras asociacijas ir perteikti savo vertybinę orientaciją aptariamo objekto atžvilgiu. „Žmonės tikslo sferą suvokia kaip ištakų sferą, priskiria jai tokias pačias arba labai panašias charakteristikas. Vertinant tikslo sferą linkstama elgtis taip, lyg būtų vertinama ištakų sfera“ (Papurėlytė-Klovienė 2014: 74–75). Žemos, nuleistos lubos kalbos vartotojui paprastai asocijuojasi su slegiančia atmosfera, maža erdve. Didelėje dalyje minėtų pavyzdžių tam tikras ribas įvardijant lubomis iš esmės perteikiamas neigiamas požiūris į objektą. Taigi pasitelkus emocinę, ekspresinę metaforos galias realizuojama ne tik nominacinė ar aiškinamoji (abstrakčias ribas paprasčiau suvokti įsivaizduojant jas kaip patalpos ribas), bet ir komunikacinė metaforos funkcija – teksto adresatas, pasitelkęs metaforinę paralelę, adresato sąmonėje gali greičiau sužadinti vaizdus ir emocijas, įteigti savo poziciją,

² Čia ir kitur pabraukta autorės – D. G.

ką sunkiau būtų padaryti vartojant neutralią tiesioginės reikšmės *ribų* sąvoką.

Aktualu panagrinėti ir šių pavyzdžių vertinimą iš kalbos norminimo pozicijų.

Norminamojo pobūdžio *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau ir – DLKŽ_e) pateikiama tik viena daiktavardžio *lubos* reikšmė – jos apibrėžiamos kaip kambario ar kitos patalpos apdengimas: „Kambario *lubos* žemos, aukštos.“ *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau ir – LKŽ_e) pateikiamos trys reikšmės: pirmoji sutampa su nurodytąja DLKŽ_e, antroji – vieta ant *lubų*, aukštas; trečioji – laivo denis. Taigi nė viename iš šių dviejų žodynų nefiksuoja *lubų* kaip maksimalios kieno nors *ribos* reikšmė, tad dėl šios priežasties jau galima daryti prielaidą, kad ši jau bene du dešimtmečius visuotinėje vartosenoje funkcionuojanti reikšmė turėtų būti traktuojama kaip nenorminė. Tačiau įdomu tai, kad *Lietuvos Respublikos terminų banke* (toliau ir – LRTB) Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau ir – VLKK) aprobuotas ir teikiamas vartoti aviacijos terminas *skrydžio lubos*, kurio reikšmė yra „didžiausias orlaivio skrydžio aukštis“, t. y. čia jau *lubos* vartojamos perkeltine reikšme ir žymi maksimalią aukščio *ribą*, o Rūtos Vainienės parengtame *Ekonomikos terminų žodyne* (pirmasis leidimas – 2005 m., antrasis – 2008 m.) kaip vartotinas ekonomikos terminas pateikiamos *kainų lubos* reikšme „teisės aktų nustatytos maksimalios prekių ar paslaugų kainos“ (ETŽ: 124).

Beveik nekelia abejonių tai, kad dabar visuotinėje vartosenoje įsitvirtinusi perkeltinė (metaforinė) *lubų* reikšmė lietuvių kalboje atsirado dėl anglų kalbos daiktavardžio *ceiling* platesnio semantinio lauko įtakos. Anglų kalboje *ceiling* vartojamas mažiausiai penkiomis reikšmėmis. *Anglų-lietuvių kalbų kompiuteriniame žodyne* (toliau ir – ALKKŽ) pateiktos tokios *ceiling*

reikšmės (čia nurodytos ir *lubų* kaip atskirų sričių terminų reikšmės): 1. *lubos*; 2. *stat.* perdanga, apdanga, apkala; 3. *av.* aukščio *riba*; 4. *ekon.* aukščiausia *riba* (kainų, darbo užmokesčio maksimumas); 5. *jūr.* vidaus klotinys (ALKKŽ). Anglų kalboje yra įprasti ekonomikos, finansų terminai *price ceiling* – kainų *lubos*, *contribution ceiling* – mokesčių, įmokų *lubos*³. Šie terminai anglų kalba plačiai vartojami ir teisės aktuose.

Žvelgiant į lietuvių kalbos žodžio semantinės struktūros išplėtimą ar kitimą norminamuoju aspektu, tokie atvejai pateisinami tik tada, kai lietuvių kalboje nėra tokių naujareikšmių žodžių atitikmenų, o jei yra tinkamas lietuviškas atitikmuo, jo vartojimo ta reikšme nereikėtų skatinti (Vladarskienė 2013). Kadangi VLKK nėra pateikusi oficialios nuomonės dėl naujosios *lubų* reikšmės vartojimo, konsultuojantis asmeniškai ne sykį gautas atsakymas, kad tokie pasakymai kaip *įmokų / išmokų lubos*, *kainų lubos* galimi šnekoje, laisvojo stiliaus tekstuose, o dalykiniame stiliuje patartina vartoti pasakymą *viršutinė įmokų / išmokų riba* ar kitą pasakymą atsižvelgiant į kontekstą.

Kalbant apie VLKK ne griežtą, bet patariamojo pobūdžio rekomendaciją dėl naujosios *lubų* reikšmės vartojimo sričių tam tikro ribojimo, t. y. vartojimo tik laisvojo stiliaus tekstuose (šnekoje ir meninio stiliaus darbuose), o vengimo dalykinio stiliaus (mokslinio, publicistinio ir administracinio) darbuose, matyti, kad šios rekomendacijos be išlygų paisoma tik administracinėje kal-

³ Vartojamas ir terminas *price floors*, kurio reikšmė – žemiausia kainos *riba*, pažodžiui verčiant – *kainų grindys*. Vis dėlto į lietuvių kalbą šis pasakymas verčiamas kaip *kainų dugnas*. Šis pasakymas pastaruoju metu taip pat dažnai vartojamas publicistikos tekstuose, tačiau teisės mokslo darbuose jo pavartojimo atvejų neužfiksuota, todėl plačiau šiame straipsnyje jis neanalizuojamas.

boje – dokumentuose ir teisės aktuose *lubos* maksimalios ribos reikšmė nevartojamos, vis dėlto publicistikoje ir mokslo darbuose tokių vartojimo atvejų gausu – ir veikiausiai dėl dviejų priežasčių: viena, šis pasakymas trumpesnis ir patogesnis, nei siūlomas VLKK, antra, metaforiškas pasakymas vaizdingesnis, patrauklesnis, komunikacine prasme efektyvesnis.

Reziumuojant pastebėtina, kad naujų reikšmių, pavyzdžiui, metaforinių, radimosi modelis gali būti vienodas kelioms kalboms, o semantinės žodžio struktūros kitimas yra natūralus procesas. Greičiausiai dėl kitų kalbų įtakos šis procesas sustiprėja, tačiau tai negali būti pagrindas griežtai taisyti pagal šį modelį atsiradusių reiškinių (Drukteinytė 2009: 51). Dėl universalių mąstymo dėsnų ir panašaus patyrimo daug metaforizacijos atvejų kalbose yra panašūs (Gudavičius 2007: 178). Tad norėtusi tikėti, kad dabar rengiamame *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau ir – BLKŽ_e) naujoji *lubų* reikšmė vienu ar kitu pavidalu (ar kaip platesnė visuotinėje vartosenoje paplitusi kieno nors viršutinės, aukščiausios ribos reikšmė, ar kaip ekonomikos, finansų terminas – kaip maksimali tam tikrą skaitinę išraišką turinčio dydžio riba) bus radusi vietą semantinėje *lubų* struktūroje.

2.2. Riba yra Slenkstis

Antrasis straipsnyje nagrinėjamas metaforinis konceptas – kai tam tikra žemiausia, minimali kieno nors riba įvardijama kaip *slenkstis*. Nagrinėjamuose TMD *slenkstis* minėta reikšmė pavartotas 14 kartų dviejuose skirtinguose kontekstuose:

1. Socialinės apsaugos klausimus tiriančiuose darbuose *slenkstis* vartojamas kaip tam tikros nustatytos žemiausios, minimalios gyventojų gaunamų pajamų ribos, nuo kurios kaip atskaitos taško pradedamos

taikyti atitinkamos socialinės apsaugos priemonės, reikšmė (penki atvejai), pvz.: „<...> visos nurodytais metais taikomos priemonės vyresniems nei 2 metų vaikus auginančioms šeimoms susijusios su pajamų slenksčiu“ (TMD). „<...> šeimos politikoje turi būti sukurta daugiau galimybių bei alternatyvų ir kuo mažiau ribojimų bei slenksčių“ (TMD).

2. Mokslo literatūroje apie ekonominius nusikaltimus *slenkstis* devyniais atvejais pavartotas kaip tam tikros teisinės procedūros (sankcijos, pvz., turto konfiskavimo) taikymo ar netaikymo teisės pažeidėjui ribos, kriterijaus reikšmė, ši riba paprastai yra teisės pažeidėjo pajamos ir turimas turtas, kuriam taip pat suteikiama tam tikra skaitinė vertė. Pvz.: „Slovakijoje nustatytas itin aukštas civilinės konfiskacijos slenkstis – apie 507 000 EUR“ (TMD). „Turto paėmimo procedūros taikymo slenkstis papildomai ar alternatyviai gali būti nustatomas ir pagal asmens turimo teisėtomis pajamomis nepagrįsto turto vertę“ (TMD).

Abiem išvardytais atvejais realizuojama konceptualioji metafora: *Materialinė (gyventojų, teisės pažeidėjo) padėtis yra Patalpa*.

Pavyzdžiuose pateiktomis reikšmėmis vartojamas *slenkstis* vertintinas kaip kalbos norma, nes tokios reikšmės kaip teiktinos ir vartotinos užfiksuotos tiek DLKŽ_e, tiek LKŽ_e; DLKŽ_e septintoji *slenksčio* reikšmė apibrėžiama kaip *aiški pokyčio riba*, pvz.: „Dirginamasis šviesos s. Regėjimo s. Skyrimo s. (fot.). Skausmo, mirties s.“ LKŽ_e vienuoliktoji *slenksčio* reikšmė api-

brėžiama kaip *leidžiamoji norma, riba*. Pvz.: „Pats mažasis šviesos kiekis, kuris gali būti pajustas, vadinasi dirginamasis šviesos slenkstis.“ LRTB iš viso užfiksuoti 64 sudėtiniai įvairių mokslo sričių terminai su žodžiu *slenkstis* ir 14 vientisinių terminų. Visi jie yra teiktini vartoti ir aprobuoti VLKK. Didžiosios dalies šių terminų reikšmė – tai vienaip ar kitaip išmatuojamo ar kitaip apskaičiuojamo, taigi galinčio turėti skaitinę išraišką dydžio lygis, taškas ar vertė (paprastai – minimali, žemiausia), kurią pasiekus juntamas aiškus pokytis.

Žodyne *Cambridge International Dictionary of English* (toliau ir – CIDE) nurodyta tokia perkeltinė slenksčio (angl. *threshold*) reikšmė: taškas ar lygis, nuo kurio kažkas prasideda ar įsigalioja, pvz., „Ar jūs viršijote aukščiausią mokesčių slenkstį? Aš turiu aukštą skausmo slenkstį“ (CIDE 1995: 1515). Pastebėtina, kad tiek rusų *нопоz*, vokiečių *Schwelle*, prancūzų *seuil* taip pat plačiai vartojami tokiais pat perkeltinėmis reikšmėmis, šiose kalbose su žodžiu *slenkstis* sudaryta daug įvairių mokslo sričių terminų.

Lyginant *lubų* ir *slenksčio* vartojimo metaforinėmis ribų reikšmėmis norminimą, matyti tam tikrų prieštaravimų. Nors *lubos* naująja reikšme lietuvių kalboje vartojamos apie du dešimtmečius, o *slenkstis* turi gerokai ilgesnę vartojimo tradiciją, vis dėlto abiejų konceptų kilmė yra bemaž vienoda – tai metaforinės žodžių reikšmės, kurios lietuvių kalboje atsirado dėl kitų kalbų atitinkamų žodžių platesnės semantinės struktūros poveikio. *Slenkstis*, vartojamas ribos reikšme, laikomas kalbos norma, o *lubų* perkeltinė reikšmė neužfiksuota lietuvių kalbos žodynuose. VLKK laikosi pozicijos, kad reikėtų riboti tokios vartosenos sferas atsižvelgiant į stilių (teiktinos

vartosenos sritis – tik laisvasis stilius). Taip pat pastebėta, kad greičiausiai dėl ilgesnės vartojimo tradicijos *slenkstis*, vartojamas ribų reikšme, iš esmės yra konvencionali metafora, tekste teatliekanti vien nominacinę funkciją. Pavyzdžiuose beveik neįjuntamas vertinimas ar emocinė, ekspresinė šios metaforos galia – skirtingai nei *lubų* atveju, kurios tekste neretai dar vartojamos sąmoningai komunikaciniais tikslais.

Išvados

1. Kalbos vartotojai linkę įžvelgti panašumą tarp dviejų tikrovės sričių – įvairių ribų ir ribojimų socialiniame gyvenime (abstrakčių ar sunkiau suvokiamų reiškinijų) ir patalpos dalių (slenksčio, lubų ir pan.). Pasitelkus pastarųjų metaforinę paralelę, ribos ir ribojimai viešajame diskurse arba tik įvardijami (nominuojami), arba ir įvardijami, ir įvertinami.
2. Teisės mokslo darbuose realizuojami ne visi, o tam tikri *lubų* ir *slenksčio* perkeltinės reikšmės aspektai: darbuose, kuriuose sprendžiami socialinio draudimo ir šeimos teisės klausimai, dažniausiai *lubomis* įvardijama viršutinė, aukščiausia socialinės apsaugos sistemoje nustatytų mokėjimų (įmokų, išmokų ir pan.) riba, nors apskritai vartosenoje įsitvirtinusi platesnė – kieno nors maksimalios (nustatytos ar įmanomos, galimos) ribos – reikšmė. *Slenkstis* perkeltine metaforine reikšme teisės mokslo darbuose vartojamas dviem atvejais: (a) kaip tam tikra nustatyta minimali gyventojų gaunamų pajamų riba, nuo kurios kaip atskaitos taško skiriamos atitinkamos socialinės apsaugos priemonės, ir (b) kaip minimali teisės pažeidėjo pajamų ir turto riba, kai būtinas atskaitos taškas, nuo kurio

pradedama taikyti ar netaikyti tam tikra sankcija. Iš vartosenos pavyzdžių išryškėja metaforiniai modeliai: *Socialinės apsaugos sistema yra Patalpa* ir *Materialinė (gyventojų, teisės pažeidėjo) padėtis yra Patalpa*.

3. *Slenkstis* pokyčio ribos reikšmė lietuvių kalboje jau turi ilgas vartojimo tradicijas, tokia reikšmė užfiksuota kaip teiktina ir norminamojo pobūdžio žodynuose. *Lubos* ribų reikšmė lietuvių kalboje vartojamos apie du dešimtmečius, tačiau tokia reikšmė neužfiksuota

norminamuosiuose žodynuose. Kalbos norminimo pozicija šio reiškinių atžvilgiu – tai bandymas apriboti *lubų* vartojimą tokia reikšme pagal kalbos funkcionavimo sritis (netinka administracinio, mokslinio ir publicistinio stiliaus darbams, bet vartotinas šnekoje ir beletristikoje). Tad matyti, kad *lubas* perkeltine reikšme, skirtingai nei *slenkstį*, linkstama vertinti kaip semantizmą, kalbos normos pažeidimą, nors abiejų konceptų atsiradimas lietuvių kalboje ir kilmė veikiausiai yra vienodi.

Literatūra

ARMSTRONG, S., 2009. Managing Meaning: The Use of Metaphor in Criminal Justice Policy. *Social Science Research Network*. Prieiga: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1508340 [Žiūr. 2015 01 13].

BITINIENĖ, A., 2013. *Mokslinio teksto stilistika*. Vilnius: Edukologija.

DRUKTEINYTĖ, V., 2009. Dėl būdvardžio *grubus* laikymo semantizmu. *Res Humanitariae*, 2 (6), 42–55.

GUDAVIČIUS, A., 2007. *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

GUDAVIČIUS, A., 2013. Žodžio semantinė struktūra nominacijos požiūriu. *Filologija*, 18, 70–85.

HOFFMAN, R. R., 1980. Metaphor in Science. In: R. P. Honeck, R. R. Hoffman (eds.). *Cognition and figurative language*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 393–423.

JAKAITIENĖ, E., 2005. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KOŽENIAUSKIENĖ, R., 2005. Konceptualiųjų metaforų etinis aspektas advokatų kalbose. *Filologija*, 10, 52–56.

KOŽENIAUSKIENĖ, R., 2009. *Juridinės retorikos pagrindai*. Vilnius: Registrų centras.

LAKOFF, G., 1992. The Contemporary Theory of Metaphor. In: A. ORTONY (eds.). *Metaphor and Thought* (2nd edition). Cambridge University Press, 202–251.

LAKOFF, G., JOHNSON, M., 1980. *Me-*

taphors We Live By. Chicago: The University of Chicago Press.

LARSSON, S., 2011. *Metaphors and Norms: Understanding copyright law in a digital society*. Lund University.

MARCINKEVIČIENĖ, R., 1994. Metafora nemetafora. *Naujasis židinys*, 4, 76–81.

PAPAUŘELYTĖ-KLOVIENĖ, S., 2014. Sveikatos diskursas lietuvių kalbotyroje: *terra incognita* tyrimo galimybės. *Filologija*, 19, 74–86.

RITCHIE, L. D. 2013. *Metaphor. Key Topics in Semantics and Pragmatics*. Cambridge University Press.

SMITH, M. R., 2007. Levels of Metaphor in Persuasive Legal Writing. *Mercer Law Review*, 58, 3, 919–947.

STEEN, G., 2008. The Paradox of Metaphor: Why We Need a Three-Dimensional Model of Metaphor. *Metaphor and Symbol*, 23, 213–241. Prieiga: https://www.academia.edu/235694/The_paradox_of_metaphor [Žiūr. 2015 01 13].

ŠEŠKAUSKIENĖ, I., STEPANČUK, J., 2014. Evidence Speaks for Itself: Metaphors in Courtroom Hearings. *Filologija*, 19, 102–120.

THIBODEAU, P. H., BORODITSKY, L., 2011. *Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning*. Prieiga: <http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0016782> [Žiūr. 2015 01 13].

TOLEIKIENĖ, R., 2013. Metaforos, kuriomis gyvenome Londono olimpiados metu. *Filologija*, 18, 152–162.

TWARDZISZ, P. 2011. Metaphors in commercial contracts. In: N.-L. JOHANNESON and D. C. MINUGH (eds.). *Selected Papers from the 2008 Stockholm Metaphors Festival*, 207–220.

URBONAITĖ, J. 2015. A cross-linguistic study of metaphor in legal research articles: the case of criminal justice. *Tarp eilučių: lingvistikos, literatūrologijos, medijų erdvė: TELL ME 2014*, 13–28.

Šaltiniai ir jų santrumpos

ALKKŽ – *Anglų–lietuvių kalbų kompiuterinis žodynas*, 2005. Aut. B. Piesarskas. UAB „Foto-tonija“.

BLKŽ_e – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga: <http://bkz.lki.lt>.

CIDE – *Cambridge International Dictionary of English*, 1995. London: Cambridge University Press.

Delfi.lt – *Naujienų portalas „delfi.lt“*.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga: <http://tekstynas.vdu.lt>.

DLKŽ_e – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 2011. Vyr. red. S. Keinys. Šeštas (trečias elektroninis) leidimas; internetinė versija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga: <http://dz.lki.lt/>.

ETŽ – VAINIENĖ, R., 2008. *Ekonomikos terminų žodynas: apie 1400 terminų*. Antrasis leidimas. Vilnius: Tyto alba.

VLADARSKIENĖ, R., 2013. Naujos tarptautinių žodžių reikšmės administracinėje lietuvių kalboje. *Taikomoji kalbotyra*, 3. Prieiga: <http://taikomojikalbotyra.lt/azalija.serveriai.lt/lt/2013/12/naujos-tarptautiniu-zodziu-reiksmes-administracineje-lietuviu-kalboje> [Žiūr. 2014 04 16].

ЧУДИНОВ, А. П., 2003. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации. Екатеринбург. Prieiga: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm> [Žiūr. 2015 01 13].

LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas*, 2005. Atnaujinta versija, 2008. T. I–XX, 1941–2002: elektroninis variantas / redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga: www.lkz.lt.

LRTB – *Lietuvos Respublikos terminų bankas*. Prieiga: <http://www.vlkk.lt/lit/terminai>.

TMD – *Teisės mokslo darbai*, 2013–2014. Lietuvos teisės instituto mokslininkų parengti ir publikuoti mokslo darbai: žurnalai *Teisės problemos* (2013 m. Nr. 1–4; 2014 m. Nr. 1–4), *Kriminologijos studijos* (2014 m. Nr. 1–2), monografijos, mokslo studijos, paskelbtos Lietuvos teisės instituto svetainėje, ir pan.

VLKK – *Valstybinė lietuvių kalbos komisija*. Prieiga: <http://www.vlkk.lt/lit/konsultacijos>.

Dalia Gedzevičienė

Law Institute of Lithuania, Lithuania

Research interests: metaphor research, standard language norms of academic written language

METAPHORICAL EXPRESSIONS OF ‘LIMITS’ CONCEPTS IN ACADEMIC LEGAL WRITTEN LANGUAGE

Summary

The conceptualization of limits in academic legal written language is the focus of the present article. The main problem of the research is the controversial evaluation of such metaphorical expressions from the normative point of view. In academic legal papers, the upper limit of various payments is named as ‘ceiling’. Thus, the implemented conceptual metaphor shows that THE

SYSTEM OF SOCIAL SECURITY IS A ROOM. In the same papers, the minimal limit of incomes of inhabitants and of lawbreaker at which some social measures are applied or at which some sanctions start to take effect is named as ‘threshold’. Therefore, these metaphorical expressions implement the conceptual metaphor CIRCUMSTANCES (OF INHABITANT OR OFFENDER) IS A ROOM. Though the figurative meanings of both ‘ceiling’ and ‘threshold’ in the Lithuanian language had formed due to the impact of foreign languages; the figurative meanings of the word ‘threshold’ are included in the dictionaries as the correct ones, but the expressions with ‘ceiling’ are evaluated like semantic calques.

KEY WORDS: conceptual metaphor, functions of metaphor, figurative meaning, law, standard language norm.

Gauta 2014 12 15

Priimta publikuoti 2015 07 10